

Ecofeminisme en spiritualiteit (1993)

Sieth Delhaas

Vrouwenecclesia - Antwerpen-Berchem, 23 oktober 1993

Inleiding

Uit het rijtje onderwerpen over spiritualiteit heb ik ook het thema ecofeminisme gekozen. Het leek mij een interessant onderwerp omdat ik al vanaf het verschijnen van het Rapport van Rome in 1972 hevig geïnteresseerd ben in en me betrokken voel bij alles wat met het milieu te maken heeft.

Als leeswerk vooraf heb ik jullie het stuk gegeven van Marijke Colle, niet wetend dat zij een Belgische is. Dat komt dus mooi uit. Hoewel er bij het stuk allerlei vragen te stellen zijn, vind ik het een duidelijk overzicht geven van wat onder ecofeminisme wordt verstaan en welke geschiedenis het woord en de beweging heeft.

In het Nederlands taalgebied is er veel minder over geschreven dan in het Engels. Vorig jaar heb ik ter gelegenheid van het afscheid van professor Mary Grey (Engelse) van de speciale leerstoel Feminisme en Christendom in Nijmegen meegedaan met een aantal werkcolleges met de titel: Een feministische ecologische theologie van de kerk.

Uit enkele artikelen, die wij in die colleges bespraken, wil ik jullie vandaag het één en ander doorgeven. Maar eerst, de visie van twee Nederlandse feministische theologes.

Uitbuiting

In 'Zijwind', nr. 1, 1993 schrijft Birgit Verstappen over uitgangspunten voor een ecologische theologie 'Eeuwig plastic leven'. Ze constateert dat het grenzeloos uitbuiten van de niet menselijke natuur uit blijkt te lopen op een nachtmerrie. Uitbuiting van de natuur hangt samen, dat wisten we al een tijdje, met het dualistische denken dat in onze westerse cultuur sinds het begin van de 17e eeuw meer en meer de overhand heeft gekregen. Door verstand en lichaam, natuur en cultuur, man en vrouw, leven en dood als paren tegenover elkaar te stellen en door aan het één meer waarde te hechten dan aan het ander, is er een ongelijkwaardigheid ontstaan waardoor het ene deel van de tegenstelling tot overheersing en uitbuiting van het andere is overgegaan. Ten diepste wordt in dat dualisme het aardse leven, met daarin opgesloten verandering, verval en eindigheid, afgewezen ten gunste van het streven naar eeuwig leven.

Het ontstaan van een spiritualiteit, bijvoorbeeld spiritualiteit waarin de ascese en het celibaat

hoog staan aangeschreven, zo'n spiritualiteit die geen raakvlak meer heeft met de aardse werkelijkheid, wordt daarom een leugen. Zo'n spiritualiteit kan eenvoudig niet bestaan.

Verstappen noemt in haar artikel nogal wat voorbeelden die wij de laatste jaren regelmatig in de kranten en op de televisie tegenkomen. Hoe het dualistisch denken heeft geleid tot een verwording van het leven: experimenten met dieren en vandaar uit naar de experimenten die er gebeuren met voortplantingstechnieken bij mensen.

Die ontwikkelingen, zegt Verstappen, moeten gevolgen hebben voor onze manier van theologiseren, dat wil zeggen: ons nadenken over God, of over het heil van mensen, of over de zin van het leven. Het is maar hoe je het woord theologie wilt invullen. Zij zegt dat de negatieve omgang met de natuur het gevolg is van het feit dat mensen God boven aan de ladder hebben geplaatst, volledig los van zijn schepping. Dus bijvoorbeeld: God als almachtige zien die alles vanuit de verte bestuurt. (In dit geval kun je niet spreken over háár schepping). Door die afstand is alles wat met de aarde te maken heeft tot ding geworden. En al die dingen zijn om te zetten in geld.

Een tegenmogelijkheid zou zijn te theologiseren vanuit het idee dat God in alles en iedereen is. Een gedachte die door steeds meer hedendaagse theologen wordt uitgewerkt. Zij pleit ervoor als je van die idee uitgaat niet meer over God of Godin te spreken in menselijke beelden omdat dan het gevaar groot is dat aan de mens een speciale, duidelijk van de rest van de schepping te onderscheiden, plaats wordt toegekend. Hierdoor zouden opnieuw de belangen van de mens weer de doorslag geven. Ook het spreken over de mens als rentmeester van God die de natuur beheert is een gevaarlijke factor, zoals het verleden en heden ons leert. Vanuit de vrouw gezien zit er in dit woord rentmeester en beheren te veel mannelijke zeggenschap. Denk ik.

Verstappen pleit, ervoor dat al deze begrippen opnieuw worden uitgewerkt om de eigen intrinsieke waarde van de natuur te waarborgen. Dat zou wel eens kunnen betekenen, dat menselijke belangen moeten wijken voor de belangen van de niet-menselijke natuur. Verstappen haalt het woord *interdependentie* aan dat betekent dat alles met alles samenhangt. Het is dus een waandenkbeeld, dat de mens los van de natuur zou kunnen functioneren.

De dood die aanwezig is in de huidige wetenschap en in de industrie op het gebied van manipulatie met plantenzaden, dierlijk en menselijk leven moeten wij, volgens Verstappen bevechten met alle kracht en liefde die in ons is. Daarbij moeten wij ons gesteund weten door een spiritualiteit die onze blik op onze aardse werkelijkheid gericht houdt, opdat leven hier en nu mogelijk wordt.

Verwantschap

De tweede theologe die ik noem is Lies Sluis, in de praktijk ziekenhuispastor, die in een artikel in *de Bazuin* stelt, dat de doelstellingen van de ecologische en de feministische bewegingen nauw verwant zijn met elkaar. Zij pakt onmiddellijk de koe bij de horens en zegt: er bestaat een opvallende gelijkenis tussen de manier waarop er in onze cultuur wordt omgesprongen met de natuur en met vrouwen. De natuur, aarde, lucht, water, al die elementen die we nodig hebben om in leven te blijven, worden op grote schaal vervuild, verminkt, geëxploiteerd. - Ik zal daarop vooral terugkomen bij de Indiaanse spiritualiteit. - Vrouwen worden vernederd, misbruikt en als tweederangs wezens beschouwd. Zowel moeder

aarde als aardse moeders vallen ten prooi aan agressie en vernedering. Die verbinding geeft ook de samenhang aan tussen twee belangrijke hedendaagse cultuurkritische bewegingen, te weten het feminisme en de milieubeweging.

Sluis verwijst naar het boek van de Amerikaanse Carolyn Merchant *The death of nature*, waarin vooral verwezen wordt naar dezelfde beelden die door de eeuwen heen voor vrouwen en de natuur in de taal worden gebruikt.

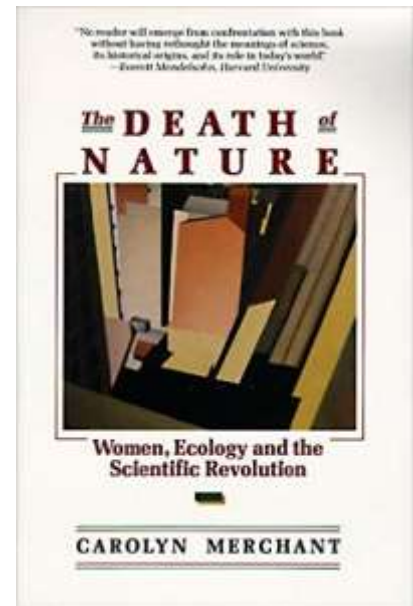
Aan de hand van het beroemde boek *Gullivers reizen*, dat in 1726 verscheen, zegt de hedendaagse filosoof Hans Achterhuis al over die tijd: 'In een wereld die één groot vliegend mechaniek is geworden, volstrekt gereguleerd door wetenschap en technologie, is er voor vrouwen en het vrouwelijke geen plaats meer. Niet alleen moeder aarde is vernietigd, ook concrete vrouwen worden er gemarginaliseerd. Lies Sluis toont in een opsomming in haar artikel aan, dat voordat in onze westerse wereld rond 1600 de fatale technologische natuur en vrouwvijandige ontwikkelingen begonnen, mensen van allerlei culturen duizenden jaren lang geleefd hebben in grote verbondenheid met de natuur als een levend organisme. Het natuurgebeuren had de trekken in zich van leven en dood, van orde en chaos en werd om die reden met heilig ontzag tegemoet getreden.

Zowel het leven brengende als het vernietigende aspect van de natuur – zoals bij natuurrampen – boezemde de mensen ontzag in en maakte dat men moeder aarde met het nodige ontzag tegemoet trad.

Een typerend voorbeeld van het respect voor Moeder Aarde is de terughoudendheid die lang bestond voor mijnbouw op grote schaal. Mineralen en metalen kwamen, zo zag men het toen, tot rijping in de baarmoeder van de aarde. De mijnen werden vergeleken met de vagina en het smelten van de metalen in de kunstmatige baarmoeder van een oven, werd beschouwd als een soort abortus, een vroegtijdige onderbreking van een natuurlijk groeiproces. Het gold dan ook als hoogst ongepast om in de buik van moeder aarde naar goud te zoeken. De Romeinse schrijver Plinius, beschouwde, een halve eeuw na Chr., aardbevingen als een uiting van verontwaardiging van Moeder Aarde. Hij vraagt zich af: 'Wanneer zal het einde zijn van het op deze manier uitputten van de aarde en tot welk punt zal hebzucht uiteindelijk doordringen?'

Veel later, na de Middeleeuwen brengen de ontdekkingen van nieuwe werelddelen als het ware een versnelling aan in het ongegeneerd omgaan met aarde en natuur in het algemeen. In het spoor van de moderne wetenschap die rond 1600 ontstaat, ontstaan er heel andere opvattingen over de natuur. Men gaat over van een organische kijk op de natuur naar een mechanische kijk. De natuur en de aarde worden dan niet meer gezien als een levend – vrouwelijk – lichaam, maar als een dode machine. Je kunt hem, op gang zetten, beheersen, besturen door kracht van buitenaf, door wetenschap en techniek.

Meer en meer probeert de mens de natuur naar zijn hand te zetten, in het bedwingen van de natuur worden opnieuw vergelijkingen met de vrouw gemaakt. De 'onberekenbare' kanten van de natuur, – waarbij de natuur wordt vergeleken met de zogenaamde gulzigheid en seksuele onverzadigbaarheid van vrouwen – moeten worden bedwongen. De houding van

terughoudendheid en respect voor de natuur is in enkele decennia veranderd tot een houding van brutaliteit en uitbuiting.

In een gedicht dat vlak na de ontdekking van Amerika wordt geschreven door een Engelsman en waarin sprake is van de kostbare bodemschatten die Amerika heeft gaat het zo:

*Laat mijn zwervende handen hun gang gaan
voor, achter, tussen, boven onder
oh, mijn Amerika, mijn nieuw gevonden land.*

Vrouwbeelden

De graaiende handen van goudzoekers en kapitalisten worden hierin brutaal aangehaald. Het geeft te denken dat precies in de tijd van de ontdekking van Amerika in 1492, ook de heksenvervolgingen rond 1480 op gang komen en tot ver in de zeventiende eeuw duren. De grilligheid, de onberekenbaarheid, het vernietigende en de passiviteit van de natuur worden steeds vaker benoemd als typisch vrouwelijke eigenschappen. Zij komen overeen met de bedreiging die mannen ervoeren van vrouwen en het vrouwelijke. De kerk, zowel de rooms-katholieke als de protestantse kerken hebben in die beeldvorming een grote rol gespeeld.¹

De vrouw die men beschouwde als veroorzaakster van het kwaad en als een bedreiging voor de man, theologisch onderbouwd met een bepaalde uitleg van het zondevalverhaal uit Genesis 3, moest op haar plaats gezet worden en onder controle gehouden. Evenzo de natuur door de wetenschap en de technologie.

In het boek en alles zal worden herschapen van prof. Catharina Halkes, schrijft deze 'Eerlijk gezegd ben ik zelf nogal geschokt door de ontdekking dat het beeld van de natuur als een 'zij' en over de vrouw als 'natuur' zo funest heeft, gewerkt en nog altijd werkzaam is in onze cultuur. Door de associaties met veroveren en bezitten, overheersen, tot ding maken, met geesteloosheid en passiviteit, met onberekenbaarheid en irrationaliteit, zijn zowel de natuur als de vrouw tot in hun kern geschonden”.

De vrouwenbeweging en de milieubeweging, vervolgt Lies Sluis haar artikel in *de Bazuin*, zijn elk op haar eigen manier in touw om een keer te brengen in het lot van vrouwen en de natuur. Beide bewegingen zijn op dit moment de meest radicale vormen van kritiek op de manier waarop onze maatschappij met mensen en de natuur, de schepping omgaat.

Zij vindt dat de milieubeweging niet alleen maar bezig is met de vraag; hoe kunnen wij als mensen overleven, maar, zegt ze; de milieubeweging heeft oog voor de eigenwaarde de meerwaarde zou ik zeggen van de natuur. Deze beweging kijkt ook naar de houding en het gedrag van mensen: namelijk het roofzuchtige gedrag van mensen dat op uitbuiting is gericht.

¹ Delhaas, Sieth, Een protestantse non. Katharina von Bora (Kampen 1989) en Léne Dresen Coenders, *Het verbond van heks en duivel. Een waandenkbeeld aan het begin van de moderne tijd* (Baarn 1983)

De vrouwenbeweging op haar beurt gaat een stap verder dan alleen maar te streven naar emancipatie voor vrouwen. Als emancipatie niet naar meer zou streven dan naar een gelijke plaats van vrouwen in een mannenwereld, dan laat ze de door mannen misvormde wereld van vandaag buiten de discussie. Omdat beide bewegingen verder gaan dan hun eigen en eerste belang vormen zij een belangrijke verwantschap namelijk: de hiërarchische structuren, die gepaard gaan met dominantie en agressief gedrag dienen te worden afgebroken. Daarvoor in de plaats moet een grotere verbondenheid komen en gelijkwaardigheid. Natuur en vrouwen worden dan niet langer uitgebuit en misbruikt.

Als je het zo bekijkt is het inderdaad niet meer dan een manier van opvattingen. Zou het zo eenvoudig zijn?

Als laatste – en dat idee komt van de antropoloog Ton Lemaire – is het zelfs zo, dat de patriarchale civilisatie – dus de verwetenschappelijking en vertechnologisering van de natuur - niet alleen de natuur als vrouw en de vrouw als natuur heeft onderdrukt, maar daarmee heeft de man het zogenaamd vrouwelijke in zichzelf ook weggedrukt.

Als we nu even in gedachten teruggaan naar het artikel van Marijke Colle, dan zijn er al een heel aantal meningen en visies op ecologie en feminisme naar voren gekomen.

Voor de discussie blijft de vraag: wat heeft dit alles nu te maken met spiritualiteit?